

Rafał Łatka

"Od uległości do niezależności. Literaci i literatura w latach 1944-1989

Komunizm: system – ludzie – dokumentacja 4, 343-346

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**

Justyna Błażejowska, Cecylia Kuta, *Od uległości do niezależności. Literaci i literatura w latach 1944-1989/1990*, Instytut Pamięci Narodowej, Kraków 2013, 235 ss.

Problematyka stosunku pisarzy do systemu komunistycznego jest tematem, który przyciąga, wraz z biegiem lat co raz większe zainteresowanie badaczy. Na ten temat powstało już szereg wartościowych prac, o zróżnicowanym charakterze¹. Ciągłe jednak brakuje pełnej monografii naukowej dotyczącej wspomnianej problematyki. Album *Od uległości do niezależności. Literaci i literatura w latach 1944-1989/1990*, prezentuje tą tematykę w niezwykle atrakcyjny sposób. Narracja historyczna została w nim przepleciona ikonografią, zawierającą zdjęcia i cytaty twórców, materiały aparatu represji z inwigilacji środowiska literackiego, czy też bardzo wymowne rysunki Andrzeja Krauzego².

Album autorstwa Justyny Błażejowskiej i Cecylii Kuty składa się z wstępu, czterech rozdziałów głównych, oraz części *Przez przyzmat bezpieki i partii* będącej swoistym aneksem do książki. W pierwszym z rozdziałów, autorstwa J. Błażejowskiej przedstawione zostały losy polskich pisarzy w latach 1944-1976³. Autorka kompetentnie omówiła kolejne etapy relacji literaci- władze, od początkowo pewnej swobody, przez okres socrealizmu, odwilży październikowej, siermiężny okres władzy Gomułki i pierwszej połowy lat

¹ Najważniejszą z prac podejmujących tą problematykę jest książka: B. Urbanowski, *Czerwona msza*, t. 1-2 Warszawa 2012, nie ma ona jednakże charakteru naukowego. Najlepszą pracą naukową poświęconą tej tematyce jest w moim przekonaniu monografia: K. Rokicki, *Literaci. Relacje między literatami a władzami PRL w latach 1956-1970*, Warszawa 2011. Przegląd prac dot. tej tematyki zestawilem w tekście, R. Łatka, *Oceny zaangażowania polskich pisarzy w komunizm. Zróżnicowane perspektywy*, „Glaukopis” 2015, nr 32, s. 86-111.

² Najciekawsze rysunki tego autora z lat 1970-1989 został wydane przez IPN: A. Krauze, *Gdy rozum śpi... rysunki Andrzeja Krauzego 1970- 1989*, Warszawa 2010.

³ Pierwsze lata funkcjonowania tego środowiska wspomniana autorka przedstawiła w wartościowym studium: J. Błażejowska, *My robotnicy pióra. Pisarze a komunizm 1944-1956 (zarys problemu)*, „Glaukopis”, 2012 nr 27, s.42-66.

siedemdziesiątych. Jej analiza zamyka się na 1976 r. Cenzury czasowe zostały trafnie dobrane, gdyż właśnie rok 1976 był przełomem jeśli chodzi o walkę o niezależność twórców od władzy. Tematyce funkcjonowania środowiska literackiego w latach 1976-1989/90 poświęcony został rozdział drugi, napisany przez C. Kutę⁴. Jego autorka omawia dążenie pisarzy do uzyskania co raz dalej idącej swobody działania w ramach systemu Polski „ludowej”, oraz aktywność literatów w organizacjach opozycyjnych. Autorka w syntetyczny sposób omawia również rolę środowiska w podtrzymywaniu ducha oporu wobec władz, szczególnie po wprowadzeniu stanu wojennego. Znaczna część polskich pisarzy w analizowanym przez nią okresie wreszcie kierowali się prostym mottem sformułowanym przez Zbigniewa Herberta, który jako jeden z niewielu zajmował konsekwentnie opozycyjne stanowisko⁵: „Po prostu mówić prawdę. Ja sobie noszę w notesiku (i to mogłoby być na zakończenie rozmowy, bo jest mądrzejsze niż cokolwiek co mam do powiedzenia) noszę taki cytat z Faulknera, który sobie czasem czytam: „Pisarz musi uczyć sam siebie, że najnikczemniejszą rzeczą jest bać się. I uczyć się tego, zapomnieć o strachu na zawsze i nie pozostawić w swoim warsztacie miejsca a nic prócz starych pewników i prawd serca, starych, powszechnych prawd, bez których każda opowieść jest efemeryczna i skazana na zagładę: miłości, honoru, litości, dumy współczucia i poświęcenia”. To jest bardzo piękne i tu jest właśnie próba ustanowienia tabeli wartości”⁶.

Trzeci rozdział poświęcono strukturom powołanym przez władze dla środowiska literackiego: Związku Zawodowego Literatów Polskich oraz Związku Literatów Polskich (w późniejszym okresie). Przedstawiono w nim sposób działania związku, ze szczególnym uwzględnieniem przywilejów, jakim cieszyli się jego partyjni i ceniłi przez władze członkowie. Rozdział czwarty to z kolei charakterystyka metod działania aparatu represji wobec środowiska literackiego. Opisano w nim sposoby inwigilacji, oraz manipulacji,

⁴ Cecylia Kuta wyniki swoich badań dot. opozycyjnych postaw pisarzy omówiła w tekście: *Niezależni pisarze drugiego obiegu 1976- 1989/90*, „Glaukopis”, 2012 nr 27, s. 67-85.

⁵ Na temat stosunku Zbigniewa Herberta do komunizmu i systemu PRL-owskiego zob. szerzej: *Wypluć z siebie wszystko. Rozmowa ze Zbigniewem Herbertem*, [w:] J. Trznadel, *Hańba domowa*, Lublin 1990, s. 180- J. Siedlecka, *Pan od poezji. O Zbigniewie Herbercie*, Warszawa, 2002. Zob. także, R. Łatka, *Oceny zaangażowania polskich pisarzy...*, s. 100-103.

⁶ Wspomniany cytat znalazł się na ostatniej stronie recenzowanej książki: J. Błażejowska, C. Kuta, *Od uległości do niezależności. Literaci i literatura w latach 1944-1989/1990*, Kraków 2013, s. 233. Pierwotnie miejsce publikacji to: *Płynie się zawsze do źródeł, pod prąd, z prądem płyną śmiecie. Ze Zbigniewem Herbertem rozmawia Adam Michnik*, „Krytyka” 1981 nr 8, s. 36.

jakie stosowano przeciwko pisarzom, bardzo często przy użyciu agentury wśród samych twórców⁷. Ostatnia część pracy ma charakter aneksu, znalazły się w nim wybrane dokumenty aparatu represji i organów partyjnych odnoszące się do środowiska literackiego.

Praca *Od uległości do niezależności. Literaci i literatura w latach 1944-1989/1990* stanowi bardzo dobre i atrakcyjnie zaprezentowane ujęcie problematyki literatów i literatury w okresie Polski „ludowej”. Autorki w syntetyczny i przystępny sposób przedstawiły tytułową ewolucję od uległości do niezależności opisując najważniejsze fakty dot. stosunku pisarzy do systemu komunistycznego na polskich ziemiach, oraz metodach działania struktur partyjno- państwowych, oraz aparatu represji wobec środowiska piarskiego. Rzecz jasna z powodu ograniczonej objętości tego typu wydawnictw zaprezentowanie tej problematyki w całościowy sposób nie było możliwe i z tego względu niektóre okresy PRL potraktowane są nieco pobieżnie- dot. to szczególnie dekady sześćdziesiątych i pierwszej połowy lat siedemdziesiątych. Brakują również podsumowania, w którym autorki spróbowałyby odpowiedzieć, z dzisiejszego punktu widzenia, oraz stanu wiedzy, dlaczego tak wielu twórców zaangażowało się w poparcie dla władz Polski „ludowej”, a następnie część z nich zbuntowała się i odnalazła się wśród środowisk kontestujących system komunistyczny. Dotyczy to szczególnie lewicowych pisarzy. Ważne w tym kontekście wydaje mi się stwierdzenie Dariusza Gawina, który podkreślał: „Lewicowi intelektualiści nie są skłoni do przemyślenia swojego zaangażowania w komunizm nie tylko dlatego, że czują rodzaj skrępowania wobec błędów młodości, które zresztą wielu z nich odkupiło w znacznym stopniu swoją późniejszą postawą – powodem jest także to, że musieliby wtedy poddać krytycznej analizie wiele z tych wątków swojego myślenia, które do dzisiaj stanowią o ich ideowej tożsamości”⁸.

Niemniej jednak mimo wspomnianych wyżej (niewielkich w gruncie rzeczy) zastrzeżeń praca Justyny Błażejowskiej i Cecyli Kuty to stojące na bardzo wysokim poziomie opracowanie, w syntetyczny przedstawiające tytułową problematykę literatury i litera-

⁷ Najpełniejsze ujęcie działań aparatu represji można znaleźć w pracach Joanny Siedleckiej: *Oblawa. Losy pisarzy represjonowanych*, Warszawa 2005; Idem, *Kryptonim „Liryka”. Bezpieka wobec literatów*, Warszawa 2008, oraz w tomach wydawanej przez Instytut Pamięci Narodowej serii „Dziennikarze, Twórcy, Naukowcy”: *Twórczość obca nam klasowo*. *Aparat represji wobec środowiska literackiego 1956–1990*, red. A. Chojnowski, S. Ligarski, Warszawa 2009; *Artyści władzy, władza artystom*, red. A. Chojnowski, S. Ligarski, Warszawa 2010; *Twórcy na służbie. W służbie twórczości*, red. S. Ligarski, Warszawa 2013.

⁸ D. Gawin, *Obsesje rozumu*, „Znak” 1999 nr 2, s. 68.

tów w Polsce „ludowej”. Stanowi ona dobry punkt wyjścia dla czytelnika zainteresowanego losem twórcy w okresie Polski „ludowej”.

Rafał Łatka
(Kraków)